

Gelişmekte Olan Ekonomilerde Mali Lanet

Metin Meriç

*Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Üniversitesi, İ.İ.B.F., metin.meric@hbv.edu.tr , ORCID: 0009-0003-7817-5265

Geliş Tarihi/Received:

01.05.2024

Kabul Tarihi/Accepted:

24.06.2024

e-Yayın/e-Printed:

01.07.2024

ÖZET

Devletlerin mali kapasitelerini artırmaları, özellikle az gelişmiş ekonomilerde temel kamu mallarının sağlanması için önemlidir. Fakat mali kapasitenin artırılmasında ülkeler arasındaki farklılığın nelerden kaynaklandığı daha da önemlidir. Burada özellikle inceleme konumuzu da oluşturan doğal kaynakların devletlerin mali kapasitesini artırma etkisi üzerinde durulacaktır. Bu konudaki incelemelerde ortaya çıkan genel düşünce, devletlerin vergi gelirlerini doğal kaynaklardan elde edilen gelirlerle ikame etme eğiliminde olmaları durumunda, doğal kaynak rantlarının mali kapasitenin artmasını engelleyeceğine yöneliktir. Bununla birlikte, siyasi kurumların yürütmenin gücünü sınırlayıp sınırlayamayacağına bağlı olarak, doğal kaynakları kontrol etmenin veya el koymanın ne kadar kolay olması durumunda mali lanetinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği incelenecektir.

Anahtar Kelimeler Mali Lanet, Mali kapasite, Kaynak laneti, Yürütme üzerindeki kısıtlamalar, Ekonomik kalkınma.

The Fiscal Curse in Developing Economies

ABSTRACT

Increasing the fiscal capacities of states is important for providing basic public goods, especially in less developed economies. However, understanding the sources of variation in fiscal capacity across countries is even more critical. This discussion will focus on the impact of natural resources on states' ability to increase their fiscal capacity, which is the subject of our examination. The prevailing view from studies on this topic is that if states tend to replace tax revenues with income derived from natural resources, the rents from these resources could hinder the growth of fiscal capacity. Moreover, depending on whether political institutions can limit the power of the executive branch, the fiscal curse might occur depending on how easy it is to control or seize natural resources.

Keyword: Financial curse, Fiscal capacity, Resource belt, Constraints on enforcement, Economic development
Production Efficiency

GİRİŞ

Fosil yakıtlardan değerli metallere kadar doğal kaynaklar, yüzyıllardır karanlık bir tarafı ya da bir laneti olduğu bilinen kaynaklardır. Bu konuda geliştirilen teorileri takiben, "doğal kaynak laneti" ekonomi literatüründe iyi bilinen bir fenomen haline gelmiş ve artık kamuoyunda bile sıkça bahsedilir hale gelmiştir. Bu lanet, kaynak bolluğu, daha düşük ekonomik büyüme, aşırı makroekonomik oynaklık, daha yüksek iç fiyatlar, zayıf siyasi kurumlar, yolsuzluk ve silahlı çatışmalar gibi birçok istenmeyen sonuçla ilişkilendirilmiştir. Bu konuda yapılan yeni çalışmalarda, kaynak lanetinin doğal kaynakları çıkarmadan veya üretim başlamadan bile kendini gösterebileceğini öne sürmektedir. Özellikle, zayıf kurumlara sahip ülkelerde petrol keşiflerinin, "ilk damla petrol pompalanmadan" önce, karşıt senaryolara kıyasla büyümeyi düşürdüğü tespit edilmiştir. Bu fenomene "ön kaynak laneti" denirken, petrolün gelir olarak ülkeye girmesiyle, bu gelirle vergi gelirlerini değiştirme isteği de Mali Lanet olarak adlandırılmıştır.

Kaynak Laneti Kavramı ve Özellikleri

Türkçeye "kaynak laneti" olarak çevrilen "*resource curse*" teorisi 1990'lı yıllarda literatüre giren doğal kaynak lanetidir. Kavramın fikir babası olan Richard Auty tezini şu şekilde sunmuştur (Şahin, 2021): "Yeni bulgular gösteriyor ki doğal kaynak zengini ülkeler bu nimetten faydalanma konusunda başarısız olmak bir yana, aslında kaynak bahsedilmemiş ülkelere göre daha kötü performans sergilemektedir." Zengin doğal kaynak donanımının büyümeyi engelleyici bir etkisi olduğunu öne sürmektedir.

1950'li yıllardan sonra gelişmekte olan ülkeleri de (GOÜ) kapsayan çalışmalar, doğal kaynak donanımı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkide açık bir paradoksa işaret etmektedir. Bu paradoks, doğal kaynak donanımı bakımından zengin olan ülkelerin nispeten daha az doğal kaynağa sahip ya da doğal kaynak yoksunu olanlarla karşılaştırıldığında daha düşük büyüme oranlarına sahip olduklarını ifade etmektedir (Bal, 2014). [Bu teoriye göre, doğal kaynak zenginliği ile ekonomik büyüme arasında ters orantılı bir ilişki vardır. Buna göre ekonomileri doğal kaynak ihracatına dayalı ülkelerin, genellikle ekonomik büyüme konusunda yeterli olmadıkları görülmektedir \(Openoil, 2011\).](#)

Doğal kaynak bolluğunun az gelişmiş ekonomiler üzerindeki etkisi uzun yıllardır araştırılan bir konu olmuştur. İlk başlarda az gelişmiş ülkelerin uzun vadeli büyümesine yönelik çalışmalarda "kaynak laneti" ile karşılaştığı görülmektedir. Yakın zamanda ise doğal kaynakları kullanan ülkelere yönelik yapılan çalışmalarda, doğal kaynakların uzun vadeli etkisinin, kaynakların türüne ve ekonomiyi yöneten kurumların kalitesine bağlı olduğunu savunulmuştur (Isham. vd, 2005). Doğal kaynak gelirlerinin, özellikle az gelişmiş ekonomilerde devlet kapasitesi, özellikle de mali kapasite üzerinde önemli etkileri olduğu ifade edilmektedir.

Karl'ın da işaret ettiği gibi (Karl, 1997), petrol, doğalgaz veya çeşitli mineraller açısından en zengin kaynaklara sahip ülkeler, ekonomik büyüme konusunda genelde kötü bir performans göstermektedirler. Karl'a göre, tüm sosyoekonomik gelişmişlik kriterleri açısından da doğal kaynak ihracatına dayalı ekonomik model üzerine inşa edilen ülkeler diğer ülkelere kıyasla (hatta tarım ülkeleri bile) geri kalmışlardır. Bu, oldukça ilginç bir durumdur; zira aslında doğal kaynak ihracatı sayesinde bu ülkelerin gelirleri son derece yüksektir. Bu noktada, kaynak laneti teorisini doğrulamak için Karl iki kriteri gündeme getirmektedir; (1) kaynakların petrol, doğalgaz ve farklı mineraller gibi doğal kaynak olması ve (2) ekonominin bu kaynakların ihracatına dayalı olarak kurulmuş olması.

Bolluk paradoksu, olarak da adlandırılan [Kaynak laneti teorisi, özellikle Orta Doğu ve Avrasya coğrafyasındaki doğal kaynak zengini ülkelerde görülen demokratik zayıflık ve sosyoekonomik kalkınmadaki yavaşlığın açıklanmasında kullanılmakta](#) ve şu faktörlerle ilişkilendirilmektedir (Yakut, 2017):

[Doğal Kaynakların İhracatına Dayalı Ekonomi: Belirli bir doğal kaynak bakımından zengin bir ülkenin, yalnızca bu kaynak ile ilgili sektörlerle yoğunlaşması ve diğer sektörlerin geri kalmasına neden olmasıdır.](#) Doğal kaynaklar dayalı ekonomik bir model üzerine kurulmuş ülkeleri anlamak için kullanılan "Rantiye Devleti" kavramı, ekonomisi doğal kaynak ihracatına dayalı devletlerin ekonomilerini ve politikalarını açıklamak için kullanılmaktadır (Şahin, 2021).

[Doğal Kaynak Fiyatlarındaki Dalgalanmalar: Petrol ve doğal kaynakların fiyatlarındaki dalgalanmalar, ekonomik istikrarsızlığa yol açabilir.](#) Bu durum sonucunda ekonomik krizlerle karşılaşılabilir.

[Hollanda Sendromu:](#) Kaynak lanetinin oluşumunun en önemli nedenlerden biri olan doğal kaynak fiyatlarındaki dalgalanmaları ifade eden "Hollanda Sendromu", temel olarak doğal kaynağa dayalı olan gelirlerin yerel kurun değiştirilme oranlarını düşürdüğü ve bunun sonucunda ekonomideki diğer sektörlerin rekabet gücünün düştüğü durumu ifade etmektedir. Bu durumu engellemek için uygulanan korumacı ekonomik politikaların da ülke bünyesindeki diğer sektörleri petrol ihracatına daha da bağımlı hale getirdiğini belirtmektedir (Karl, 1997).

Ekonomik Büyüme Performansı ; Doğal Kaynağa dayalı devletlerin, üretime dayalı ekonomisi olan devletlerden daha düşük performans gösterdiği ifade edilmektedir. Bu bağlamda, özellikle petrol ekonomisinin istihdam olanağının düşük olduğunu ve bu sektörün diğer sektörlerle nazaran daha az iş gücü kullandığı ifade edilmektedir. Petrol sektörünün sermaye ve teknolojiye dayalı olması nedeniyle, istihdam edilen kişilerin daha çok ülke dışından getirilmesinden dolayı, ülkede gelir eşitsizliğini artırması, kaynak lanetinin bir diğer nedeni olarak açıklanmaktadır.

Politik Etkiler, Kaynak lanetinin politik olarak dikkat çektiği en önemli konu, doğal kaynak zengini olan ülkelerin yönetim sisteminin incelenmesidir. Petrol, demokrasiyi olumsuz etkileyen bir unsur olarak kabul edilmektedir (Ross, 2001). Bu olumsuz ilişki, rant etkisi, baskı etkisi ve modernleşme etkileriyle açıklanmıştır. Ayrıca literatürde, doğal kaynak zenginliğinin negatif politik etkileri arasında rüşvet, otoriter yönetim gibi olgular da önemli bir yer tutmaktadır.

Sosyal Etkiler, Doğal kaynağa dayalı olan bir ekonomide, beklenmedik şekilde ortaya çıkan fiyat dalgalanmalarının, toplumun sosyal yaşantısı üzerinde de etkili olduğu kabul edilmektedir. Toplumda gözlemlenen olağandışı fakirliğin, kötü sağlık sisteminin, yaygınlaşmış gıda eksikliğinin, yüksek oranda çocuk ölümlerinin, düşük yaşam süresi beklentisinin ve zayıf eğitim performansının, doğal kaynak üretimine bağımlı ekonomiye sahip olan ülkelere, tarıma dayalı ekonomisi olan ülkelere bile daha kötü olduğu ifade edilmektedir (Karl, 1997).

Kaynak Lanetinden Mali Lanete

Mali lanet terimi, doğal kaynakların varlığı durumunda ülkelerin geniş bir vergi tabanından vergi toplama konusundaki yetersizliklerini ifade etmektedir. Mali Lanet, "Çin şoku" olarak adlandırılan olaydan sonra daha da tartışılır hale gelmiştir. Özellikle, doğal kaynak gelirlerinin kaynak dışı vergi gayreti üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla mali laneti açıklamaya yönelik çeşitli çalışmalar yapılmaktadır.

Bu çalışmalardan biri de 1980 ve 2005 arasındaki dönemde, Sahra Altı Afrika'da devletlerin doğal kaynak gelirleri ile kaynak dışı gelirleri arasında yapılan çalışmadır. Bu çalışmaya göre, doğal kaynak gelirleri yaklaşık yüzde yedilik bir artış göstermişken, kaynak dışı gelirlerin ise sadece %1'den az büyüdüğü tespit edilmiştir (Gupta ve Tareg, 2008). Devletlerin gelir kaynaklarını çeşitlendirilmesinin önemi, doğal kaynakların "Prebisch-Singer Hipotezi"* ne tabi olmasından kaynaklanır. Bu hipoteze göre, uzun dönemde özellikle hammadde fiyatlarının, imal edilmiş malların fiyatlarına göre düşmesi durumunda, hammadde kaynaklı ekonomilerin ticaret hadlerinin kötüleşmesine neden olduğu ifade edilmektedir.

Ekonomisi üretime dayalı olan ülkelerin aksine bu tarz devletler gelirlerini talep esnekliği düşük olan hammadde mallarını üretmeden (Ay, 2021), doğal bir kaynağın rantından elde etmektedirler. Bu nedenle, vergiye dayalı devlet-toplum ilişkisini oluşturan halka kırılmakta, devletin gelirleri halktan bağımsız olarak elde ettiği farklı bir düzen gözlemlenmektedir. Bu düzende, devlet, gelirini yerel ekonomiden sağlamak durumunda değildir. Bu nedenden ötürü, rantçı devletin izlediği ekonomik ve sosyal politikalar üretim devletinden farklılık göstermektedir.

* **Prebisch-Singer Hipotezi:** Bu hipotez, Raúl Prebisch ve Hans Singer tarafından 1940'ların sonlarında geliştirilmiştir.

Diğer taraftan, iklim değişikliğiyle mücadele çabalarının bir parçası olarak alternatif enerji kaynaklarının benimsenmesinde süregelen küresel devrim, hidrokarbon yakıtların geleceği üzerinde büyük bir tehdit olarak görülmektedir. Bu nedenle doğal kaynak sektöründen maksimum gelir elde etmek yerine, geniş ve sürdürülebilir bir gelir tabanı sağlamak için kaynak dışı sektörlerle yönelik gayreti arttırmak daha da önemli hale geldiği görülmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde altyapıya yönelik yatırımların maliyeti, trilyonlarca dolarla ölçülmektedir. Bu ülkelere verilen kalkınma yardımlarının, bu ihtiyacın çok gerisinde kaldığı görülmektedir. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin 17.1 hedefi (BM, 2024), sürdürülebilir kalkınmanın finansmanı için kalkınma yardımlarından daha çok, yerel gelir mobilizasyonuna vurgu yaparak, önceki Milenyum Kalkınma Hedeflerinden önemli bir değişikliği işaret etmektedir. Bol doğal kaynağa sahip ülkeler, gelir toplama ve böylece mali kapasite geliştirme fırsatına sahip olma gibi avantajlarla donatılmış olarak görülür. Ancak bu konuda yapılan çalışmalar da karmaşıktır. Doğal kaynak laneti üzerine yapılan bazı çalışmalarda, bol doğal kaynağa sahip ülkelerin bu kaynakları kalkınmalarına yönelik kullanmakta başarısız oldukları tespit edilmiştir. Ancak, bağlantılı bir terim olan mali lanetin, bu çalışmalarda nispeten daha az üzerinde durulmuştur. Bu terim, özellikle doğal kaynak sektörünün dışında geniş bir vergi tabanından vergi toplama konusundaki yetersizlikleri ifade eden bir kavram olarak kullanılmaktadır (Masi ve Ricciuti, 2019).

Mali lanet, doğal kaynak gelirleri ile doğal kaynak dışı vergi gayreti arasındaki nedensel ilişki üzerinde durmaktadır. Doğal kaynak gelirleri yerine doğal kaynak dışı vergilerin tercih edilmesi, doğal kaynak dışı sektörlerle mali kapasitenin artırılmasını sağlayacağı belirtilmektedir. Dolayısıyla, ücret, kâr vb. vergi gelirleri ile vergi dışı gelirler olarak para cezaları, özelleştirme vb. gelirleri gibi diğer kaynak dışı gelirler üzerinden mali kapasitenin artırılacağı ifade edilmektedir. Kaynak dışı gelirler, doğal kaynaklar (örneğin, petrol veya madenler) dışındaki tüm vergi gelirlerini kapsar. Bu tür vergi toplama, gelir vergisi, kurumlar vergisi, katma değer vergisi ve tüketim vergileri gibi çeşitli kaynaklardan elde edilir.

Daha yüksek kaynak gelirlerine yanıt olarak, hükümetlerin kaynak dışı vergi oranlarını düşürdüğüne ve harcama ve tasarrufları artırdığına dair ABD eyalet düzeyinde yapılan bir çalışmada: kaynak gelirlerindeki 1 dolarlık bir artışın, kaynak dışı gelirlerde 0,25 dolarlık bir düşüşe neden olurken, kamu harcamalarında 0,43 dolarlık ve kamu tasarruflarında 0,32 dolarlık bir artışa neden olduğu bulunmuştur (Arezki ve Brückner, 2012). Kaynak zengini ekonomilerde vergi türleri üzerindeki etkisini inceleyen bir çalışmada da kaynak gelirlerinin mal ve hizmetlerin vergilendirilmesi üzerinde büyük bir olumsuz etkisi olduğu ve kurumlar ve ticaret vergileri

üzerinde ise daha mütevazı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir (Crivelli ve Gupta, 2014). Vergi performansına bakıldığında da doğal kaynaklara olan bağımlılığın, makroekonomik şokların (ticaret hadleri, döviz kurları ve doğal afetler) toplam gelirler üzerindeki olumsuz etkilerini artırmasına rağmen, demokrasilerin düşük gelirli ülkelerdeki şoklara karşı gelir direncinde, demokrasi olmayanlardan daha iyi performans gösterme eğiliminde olduğu görülmüştür (Morrissev ve Haldenwang, 2016).

Görüldüğü gibi doğal kaynaklar her ne kadar ülkelere zenginlik getirmiş olsalar da yukarıda ifade edilen birçok sorunla birlikte ülkelerin kalkınma potansiyellerini sınırlandırabilir ve uzun vadede ekonomik ve sosyal refahları üzerinde olumsuz etkilere neden olabilmektedir. Bu etkileri azaltabilmek için de gelişmekte olan ekonomilere, mali lanetini önlemek veya hafifletmek için aşağıdaki uygulamalar önerilmektedir;

- ✓ **Gelir Kaynaklarını Çeşitlendirmek:** Doğal kaynak gelirlerine olan bağımlılığı azaltmak için daha geniş bir vergi tabanı oluşturmak.
- ✓ **Mali Kurumları Güçlendirmek:** Vergi yönetimine, şeffaf bütçelemeye ve sağlam mali yönetime yatırım yapmak.
- ✓ **Şeffaflık ve Hesap Verebilirliği Teşvik Etmek:** Hükümet şeffaflığını teşvik eden ve hesap verebilirliği güçlendiren çerçeveleri uygulamak.
- ✓ **Sürdürülebilir Kaynak Yönetimini Teşvik Etmek:** Doğal kaynakların sürdürülebilir ve adil kullanımını teşvik eden politikalar geliştirmek.

Kaynak rantları, doğal kaynakların (petrol, gaz, madenler gibi) işletilmesinden elde edilen gelirlerdir. Bu tür gelirler, vergi gelirlerinden farklı olarak devletler için doğrudan ve genellikle büyük miktarlarda gelir sağlar. Doğal kaynağa sahip ülkelerde kaynak lanetinin yanı sıra, geniş bir vergi tabanından gelir elde etmeye sağlayan mali kapasite üzerinde de durulmuştur. Özellikle mali kapasite konusunda gelişmiş ekonomilerde kapsamlı araştırmalar yapılmışken, gelişmekte olan ekonomiler üzerinde, daha az durulmuştur.

Mali kapasite, devlet oluşumunun merkezinde yer alır ve az gelişmiş ekonomilerde kamu hizmetlerinin sağlanması ve altyapıya yatırım yapılması için vazgeçilmezdir (Osafu vd, 2013). Bu, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri gündemiyle de ilgilidir. Çünkü SKH 17. "yurt içi vergi ve diğer gelir tahsilatı kapasitesini geliştirmeyi amaçlar. Bu hedef, gelişmekte olan ülkelerin yurtiçi kaynakları harekete geçirmesini güçlendirmek için uluslararası destek yollarını da içerir" demektedir (Beslev ve Persson, 2014). Dolayısıyla, ekonominin yapısını şekillendiren coğrafi bir özelliğin, örneğin önemli bir doğal kaynağın varlığı, zayıf vergi sistemlerinin olası sonucu olup olmadığı değerlendirmek, aşağıda yer alan önemli ekonomik ve politik konuları içermektedir.

“Mali Lanet Hipotezi” (Masi vd, 2024), hükümetlerin vergi gelirlerini doğal kaynaklardan elde edilen gelirlerle değiştirme eğiliminde olduğunu öne sürer. Bu hipoteze göre, doğal kaynaklardan beklenen gelir miktarı arttıkça, vergi gelirlerini kaynak gelirleriyle değiştirme isteği artar ve mali kapasite azalır. Bu hipotezle ilgili literatürün bir kısmı, vergi gelirlerinin miktarı, bileşimi ve kamu maliyesi yönetimi açısından, vergilendirmenin kısa vadeli makroekonomik sonuçlarını incelemiştir. Başka bir kısmı ise uzun vadeli sonuçlara, yani doğal kaynak rantlarının vergi sistemleri üzerindeki etkisini incelemektedir.

Siyasal bilim literatürü, doğal kaynaklardan gelen gelirlere bağımlı olan ve devlet kurumlarının zayıflığı ve hesap verebilirlik eksikliği ile karakterize edilen rantiyer devletleri de uzun süre incelemiştir (Karl, 2007). Bu araştırmalarda, siyasi elitlerin artan kaynak rantlarına karşı, vatandaşların devletten hesap sorma baskısını azaltmak için vergileri azaltma yoluna gideceği tespit edilmiştir (McGuirk, 2013). Mali kapasiteyi artırmaya çalışan ülkelerde doğal kaynakların keşfi keşfinin, gelecek yıllarda elde edilecek doğal kaynak gelirleri nedeniyle, gelir idaresine yatırım yapma isteğinin azalttığı görülmektedir. Çünkü doğal kaynak gelirlerinin, katma değer ve gelir vergilerine göre daha kolay elde edilen bir gelir kaynağı olmasından dolayı daha tercih edildiği belirtilmektedir (Besley ve Persson, 2011). Petrol zengini otuz ekonomiden oluşan bir çalışmada elde edilen verilerle, hidrokarbon gelirlerinde %1'lik bir artışın, mali kapasite için kullanılan kaynak dışı vergi gayretinde yüzde 1.5'lük bir düşüşe neden olduğu bulunmuştur (Jensen, 2011).

Doğal kaynak rantlarının mali kapasite üzerinde olumsuz etkisi olduğu hipotezi literatürde yer almasına rağmen, bu konuda gerçek ampirik kanıtlar oldukça sınırlı ve genellikle metodolojik zorluklarla (mali kapasitenin ölçülmesi, endojenlik, örnekleme büyüklüğü) doludur. Bu nedenle, mali lanet hipotezinin geçerliliği şu iki faktöre bağlıdır: (i) ülkelerin geliştirdiği siyasi kurumların türü ve (ii) doğal kaynakların türü.

Mali laneti anlamak ve etkilerini azaltmak için stratejiler uygulamak, doğal kaynak bakımından zengin gelişmekte olan ekonomiler için kritik öneme sahiptir. Bu, dikkatli politika planlaması, sağlam yönetim ve güçlü mali ve siyasi kurumlar oluşturma taahhüdü gerektirir.

Mali Lanet ve Siyasi Kurumlar

Mali lanetin çıkış noktası politiktir. Doğal kaynaklardan kaynaklanan olumlu bir etki durumunda, tüm siyasi liderler aynı istekle karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Bu istek, onları iktidarda tutacak kamu harcamaları için vergilendirme yerine doğal kaynak gelirlerini kullanmaya yöneltmektedir. Kaynak rantları, iktidarda kalmanın değerini arttırarak, ister durağan ister “hareketli çete tipi” (Olson, 1993) olsun "otokratik" bir yürütme organını teşvik eder. Çünkü,

* "Hareketli çete tipi" terimi, bir liderin veya hükümetin sürekli değişken ve istikrarsız olduğunu, kaynakları kendisi için toplayarak hareket ettiğini ifade eder. Bu tür otokratik liderler, sabit bir yönetim yerine, gücün hızla

otokratik bir yürütme organı onu iktidarda tutabilecek grupların desteğini satın almak için özel patronajla ilgilenme isteğini artırdığı görülmektedir (Caselli ve Cunnigham, 2009). Oysa "demokratik" bir yürütme organı, yeniden seçilme olasılığını artıran kamusal mal ve hizmetlere yönelik harcamaları yapmaktadır (Brollo vd, 2013). Kaynak rantının vergilendirme üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu görülmektedir. Çünkü hükümetler için kolay bir kamu gelir kaynağı olarak düşünülen kaynak rantı sonucunda, kamu hizmetlerini finanse etmek için vergilemeden uzaklaşıldığı görülmektedir. Kaynak açısından zengin ülkelerde kamu kaynaklarının verimsiz kullanımı ve patronaj mekanizmalarını artıran koşullar genellikle siyasi kurumlardan ve yürütme gücüne uygulanan sınırlamalardan etkilenmiştir. Çünkü devletin hesap verebilirlik mekanizmalarına sahip olması durumunda, kaynak rantlarının oluşturduğu patronaj harcamalarını azaltacağı ifade edilmektedir (Besley ve Persson, 2011). Çünkü patronajın ve kamu kaynaklarının verimsiz kullanımının ortaya çıkardığı koşullar şunlardır:

- ✓ **Yetersiz Kurumsal Denetim:** Eğer yürütme gücüne karşı etkin sınırlamalar yoksa, kaynak rantları liderlerin kişisel veya patronaj çıkarları için kamu fonlarını kullanma olasılığını artırır.
- ✓ **Etkili Siyasi Kurumların Eksikliği:** Yürütme gücünü kısıtlayan ve vergi gelirlerini denetleyen siyasi kurumların yokluğunda, liderler devlet kaynaklarını kendi amaçları için kullanabilirler.
- ✓ **İzlenemeyen Yürütme Gücü:** Kontrol ve denge sistemleri olmadan, liderler kamu maliyesi üzerinde daha fazla takdir yetkisine sahiptir ve bu da kaynak rantlarının verimsiz kullanımına yol açabilir.

Bu koşulların etkilerini azaltabilecek birkaç mekanizma da mevcuttur:

- ✓ **Bağımsız Kurumsal Denetim:** Ulusal hükümet içinde bağımsız denetim mekanizmalarının varlığı, yürütme gücünü denetleyerek bütçe planlamasını ve uygulamasını izleyebilir.
- ✓ **Etkili Parlamenter Denetim:** Parlamenter sistemlerde, etkili bir parlamento devlet bütçesini denetleyebilir ve yürütme gücünü hesap verebilir hale getirebilir.
- ✓ **Bağımsız Yargı Sistemi:** Yürütme gücüne sınırlama getiren yasalar, bağımsız bir yargı sisteminin vergi kanunlarının ihlallerini ve kötüye kullanımı daha etkin bir şekilde engellemesine olanak tanır.

değişebildiği ve kaynakların hızla tüketilebileceği bir ortamda faaliyet gösterir. Olson'un kavramına göre, bu tür liderler topluma uzun vadeli fayda sağlama yerine, kısa vadeli kazançlar peşinde koşabilirler.

Bu tür kontrol ve denge sistemlerinin, yürütme gücünü sınırlayarak, kamu kaynaklarının verimsiz kullanılmasını ve patronaj mekanizmalarının ortaya çıkmasını önleyebileceği ifade edilmektedir (Besley-Persson, 2011)

Ricciuti ve diğerlerinin yaptığı çalışmalarda, yukarıda geçen ifadeleri destekleyici sonuçlar ortaya konmuştur. Bu çalışmalarda, Peru, Bolivya, Şili, Norveç ve İsveç'in uzun vadeli kamu maliyesi karşılaştırmasında yukarıdaki kriterlere uyulması durumunda doğal kaynak zenginliğinin mali kapasiteyi sınırlamayabileceğini göstermektedir (Riciuti vd, 2019).

Bu durumun nedeni, kurumsallaşmış kontrol ve denge sistemlerine tabi olan bir yöneticinin, kamu maliyesi kararları üzerinde, özellikle doğal kaynak rantlarının kullanımıyla ilgili kararlar konusunda, bu tür kontrol ve denge sistemlerinden muaf olan birine kıyasla daha az takdir yetkisine sahip olmasıdır. Kontrol ve denge sistemlerine tabi olmayan bir yöneticinin, kaynak rantlarını dilediği gibi kullanma olasılığı daha yüksektir.

Parlamentar sistemlerde, etkin bir parlamento devlet bütçesini kurumsal olarak denetleyebilir ve inceleyebilir (Dinvevo, 2017). Bu, yürütme organının etkin ve bağımsız bir denetim mekanizmasını destekleyeceği anlamına gelir. Bu, patronaj sistemi, devlet bürokrasisinin gücünü azaltabilecek olan sistemle karşılaştırıldığında, bu sistemin mali altyapının korunmasını veya yenilenmesini sağlayarak, devletin gelir toplama kapasitesini koruyabileceği ifade edilmektedir.

Bir diğer çalışmada, kanunen yetkileri kısıtlanan üst düzey yöneticilerin, hukukun üstünlüğüne daha fazla uyma eğiliminde olabileceğini, dolayısıyla bağımsız bir yargı sisteminin vergi yasalarının ihlali veya vergi toplamada suistimallere karşı daha etkili olabileceğini öne sürmektedir (Riciuti vd, 2019).

Yukarıdaki tartışmalarda ortaya çıkan, mali lanet hipotezinin yeniden değerlendirilmesini gerektirdiğidir. Çünkü, doğal kaynak rantlarının mali kapasite üzerindeki olumsuz etkisi, yürütme organı üzerinde daha yüksek düzeyde kısıtlamalara sahip ülkelerde hafifletilebilir veya nötralize edilebileceği tespiti söz konusudur. Buna göre, bir ülkenin topladığı kaynak rantları ile kaynak dışı vergiler arasındaki seviyenin negatif bir korelasyona sahip olduğunu görülürken, yürütme gücünü sınırlayan siyasi kurumlara sahip ülkelerde kaynak rantlarının vergilendirme üzerindeki etkisinin, siyasi kurumların yürütme gücünü ne kadar sınırladığına bağlı olduğu görülmektedir.

Mali Lanet ve Doğal Kaynakların Türleri

Doğal kaynakların türüne bakıldığında, bazı doğal kaynakların mali lanetinin, diğerlerinden daha elverişli olduğu görülmektedir. Genel kabul gören görüşe göre, kaynak lanetinin dar bir coğrafi tabandan çıkarılan kaynaklara, yani nokta-kaynaklı kaynaklara özgü olduğunu, çünkü bunların yerel seçkinler tarafından rantçı davranışlara daha yatkın olduğunu öne sürülmektedir.

Geniş bir coğrafi tabandan çıkarılan, difüz kaynaklar olarak adlandırılan kaynakların ise daha az olduğu belirtilmektedir (Isham vd, 2005). Nokta-kaynaklı kaynaklar ile difüz kaynaklar ayrımı ilk olarak ekonomik büyüme ile ilgili olarak önerilmiş ve ampirik olarak incelenmiştir. Ancak henüz vergilendirme ile ilgili olarak herhangi bir uygulama yapılmamıştır.

Nokta-kaynaklı kaynaklar, siyasi seçkinler için kontrol ve el koyma açısından daha kolay olduğundan, vergilendirme yerine kaynak gelirlerini ikame etme isteğini artırıcıdır. Difüz doğal kaynaklar kontrol edilmesi daha zor ve böyle bir ikameyi teşvik etmeye daha az eğilimli olduğundan, difüz kaynaklar açısından zengin ekonomilerde, nokta-kaynaklı kaynaklar açısından zengin ekonomilere kıyasla mali lanetin daha az olabileceği ifade edilmektedir.

Doğal kaynakların vergilendirme üzerindeki etkilerinin heterojen olmasının etkisi sadece coğrafi özelliklerden değil aynı zamanda kaynakların kurumsal özelliklerin den de olduğu ifade edilmektedir (Vahabi, 2018). Özellikle önerilen kaçak ve duran varlıklar arasında bir sınıflandırmaya dayanarak, doğal kaynakların devlet tarafından el koyulma potansiyeline ve el koymayı engellemek için hareketliliğine göre değerlendirilmesi gerektiğini belirtiyor. Örneğin, petrol, devleti kontrol eden seçkinler (veya onların rakipleri) tarafından nispeten yüksek el koyma potansiyeline sahip yağmalanamaz bir varlıktır. Bu, doğal kaynakların etkilerinin temel siyasi aktörlerin onları kontrol etme derecesine bağlı olduğunu göstermektedir.

Ampirik olarak yapılan bir çalışmada, kaynakları nokta kaynak ve yaygın kaynak olarak sınıflandırmanın her zaman net bir uygulama olmadığı bulunmuştur (Isham vd, 2005). Çünkü, bazı doğal kaynaklar "petrol" gibi özel olabilir. Petrolün diğer sert kaya minerallerine göre daha sermaye yoğun olduğunu savunulmuştur (Ross, 2015). Bir mineral nispeten daha fazla işgücü yoğun olduğunda, bu, doğal kaynaklar sektöründen daha büyük bir nüfusun faydalanmasına yol açmaktadır. Petrol sektörü ise genellikle ülkenin işgücünün önemli bir kısmını istihdam etmez. Ancak petrol gelirlerini kalkınmayı destekleyecek şekilde kullanmayı başaran ülkeler de vardır (örneğin, Norveç) ve petrol açısından zengin ülkeler farklı kalkınma sonuçlarına sahip olmuştur, bu da Endonezya ve Nijerya'nın takip ettiği farklı kalkınma süreçlerinde görülebilir².

3

SONUÇ

Sık sık doğal kaynaklar sektörü geliştiren ülkelerin mali gelişimi kaçırabileceği iddiası genel kabul görmüştür. Buna göre doğal kaynaklara sahip ülkelerin vergilendirmenin nasıl yapılacağını öğrenemeyecekleri kabul edilmektedir. Bu çalışmada ortaya konulan tezlerde, bu hipotezin

² P. Lewis.; Growing apart: Oil, politics, and economic change in Indonesia and Nigeria, University of Michigan Press (2009), Google Scholar.

genel geçerliliği olmadığını gösterir. Yalnızca zayıf siyasi kurumların varlığında ve belirli doğal kaynaklar için bu durum olabilir. Bu konuda yapılan çalışmalarda ortaya konulan düşüncelerden birincisi, nokta-kaynaklı kaynakların mali kapasite ile olumsuz bir şekilde ilişkili olduğunu, ancak yaygın kaynakların olmadığını bulunmuştur. İkincisi, siyasi kurumları yürütme gücü üzerinde kurumsallaşmış kısıtlamalar getiren gelişmekte olan ekonomilerin, nokta-kaynaklı kaynakların mali kapasite üzerindeki olumsuz etkisini ortadan kaldırayabileceği üzerinde durulmuştur.

Çalışmada bir ülkenin “doğru” kurumlara sahip olması durumunda kaynak bolluğunun daha kötü kalkınma sonuçlarına yol açmayabileceğine yönelik sonuçlar ortaya konmuştur. Fakat aynı zamanda mali lanetin mali kapasite üzerindeki etkisi de bu çalışmada incelenmiştir. Buna göre, yürütme gücünü sınırlayan siyasi kurumların ortak çıkar durumu yaratarak mali (ve yasal) kapasiteyi teşvik ederek, devlet kapasitesini artırabileceği başka bir deyişle, kaynak rantlarının vergilendirme üzerindeki zararlı etkisini engelleme gücüne sahip olabilir. Sonuç olarak, politikalar açısından, yürütme gücü üzerinde güçlü denge ve denetim sağlayan siyasi yapılarda, herhangi bir ödün vermeden hem mali kapasiteyi hem de doğal kaynaklar sektörünü geliştirebilmenin mümkün olduğunu göstermektedir. Ülkenin bir lanetin olup olmadığını belirleyicisinin, ülkelerin kaynak açısından zengin hale gelmeden önce benimsedikleri siyasi yapıların ne olduğuna bağlıdır.

KAYNAKÇA

Arezki, R, Brückner, M.; Resource windfalls and emerging market sovereign bond spreads: The role of political institutions, *The World Bank Economic Review*, 26 (1) (2012), ss. 78-99, 10.1093/wber/lhr015 View at publisher , Scopus Google Scholar.

Ay, Hakan; *Kamu Maliyesi*, 7. Basım, İzmir, Şubat 2021.

Bal, Harun vd; Doğal Kaynak Zenginliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisinde Yönetişim Göstergelerinin Aracılık Etkisi: MENA ve Hazar Ülkelerinden Ampirik Bulgular, *International Conference On Eurasian Economies 2014*, Ed: S. Sarı A. H. Gencer İ. Sözen, Skopje - Macedonia 1-3 July 2014, Beykent University 2014.

Besley, T., Persson, T; *Pillars of Prosperity: The political economics of development clusters*, Princeton University Press (2011), Google Scholar.

Besley, Persson; Why do developing countries tax so little? *Journal of Economic Perspectives*, 28 (4) (2014), ss. 99-120, 10.1257/jep.28.4.99, Scopus Google Scholar.

Brollo, F., Nannicini, T., Perotti, R., Tabellini, G.; The political resource curse, *American Economic Review*, 103 (5) (2013), ss. 1759-1796, 10.1257/aer.103.5.1759, Scopus Google Scholar.

Caselli, F., Cunningham, T.; Leader behaviour and the natural resource curse, *Oxford Economic Papers*, 61 (4) (2009), ss. 628-650, 10.1093/oep/gpp023, View at publisher View in Scopus Google Scholar.

Crivelli, E., Gupta, S.; Resource blessing, revenue curse? Domestic revenue effort in resource-rich countries, *European Journal of Political Economy*, 35 (2014), ss. 88-101, 10.1016/j.ejpoleco.2014.04.001, Scopus Google Scholar.

Dincecco, M.; *State capacity and economic development: Present and past*, Cambridge University Press (2017), Google Scholar.

Gupta, S, Tareq, S.;" Mobilizing Revenue Strengthening domestic revenue bases is key to creating fiscal space for Africa's developmental needs" , *Finance & Development* September 2008.

Isham, J., Woolcock, M., Pritchett, L., Busby, G.; *The varieties of resource experience: Natural resource export structures and the political economy of economic growth*, *The World Bank Economic Review*, 19 (2) (2005), 10.1093/wber/lhi010, ScopusGoogle Scholar.

Jensen, A. D.; *State-building in resource-rich economies*, *Atlantic Economic Journal*, 39 (2011), 10.1007/s11293-011-9269-z, View at publisher_View in ScopusGoogle Scholar.

Karl, T. L.; *Oil-led development: Social, political, and economic consequences*, *Encyclopedia of Energy*, 4 (8) (2007), Google Scholar.

Lewis, P.; *Growing apart: Oil, politics, and economic change in Indonesia and Nigeria*, University of Michigan Press (2009), Google Scholar.

Masi, T., Ricciuti, R.; *The heterogeneous effect of oil discoveries on democracy*, *Economics & Politics*, 31 (3) (2019), 10.1111/ecpo.12131, ScopusGoogle Scholar.

McGuirk, E. F.; *The illusory leader: Natural resources, taxation and accountability*, *Public Choice*, 154 (2013), 10.1007/s11127-011-9820-0, ScopusGoogle Scholar.

Mehlum, H., Moene, K., Torvik, M.; *Institutions and the resource curse*, *The Economic Journal*, 116 (508) (2006), 10.1111/j.1468-0297.2006.01045.x, ScopusGoogle Scholar.

Morrissey, O., Von Haldenwang, C., Von Schiller, A., Ivanyna, M., Bordon, I.; *Tax revenue performance and vulnerability in developing countries*, *The Journal of Development Studies*, 52 (12) (2016), 10.1080/00220388.2016.1153071, Google Scholar.

Olson, M.; *Dictatorship, democracy, and development*, *American political science review*, 87 (3) (1993), 10.2307/2938736, ScopusGoogle Scholar.

Osafo-Kwaako, P., Robinson, J. A.; *Political centralization in pre-colonial Africa*, *Journal of Comparative Economics*, 41 (1) (2013), 10.1016/j.jce.2013.01.003, ScopusGoogle Scholar.

Peres, J ve A. Cajías; (2015); "Public finances and natural resources in Bolivia, 1883–2010". In *Natural resources and economic growth: Learning from history*, Google Scholar.

Peres-Cajías, J., Torregrosa-Hetland, S., Ducoing, C.; *Resource abundance and public finances in five peripheral economies*, *Resources Policy*, 76 (2022), Article 102539, 10.1016/j.resourpol.2021.102539, ScopusGoogle Scholar.

Ricciuti, R., Savoia, A, Sen, K.; *How do political institutions affect fiscal capacity? Explaining taxation in developing economies*, *Journal of Institutional Economics*, 15 (2) (2019), 10.1017/S1744137418000097, ScopusGoogle Scholar.

Ross, M. L.; *What have we learned about the resource curse?* *Annual Review of Political Science*, 18 (2015), 10.1146/annurev-polisci-052213-040359, ScopusGoogle Scholar.

Şahin, Mehmet; *Doğal Kaynak Laneti Üzerine Betimleyici Bir Çalışma*, *Hitit Ekonomi ve Politika Dergisi*, Haziran 2021 , C:1, S:1.

Vahabi, M.; *The resource curse literature as seen through the appropriability lens: A critical survey*, *Public Choice*, 175 (3–4) (2018), 10.1007/s11127-018-0533-5, ScopusGoogle Scholar.

Yakut, Sarp; “kaynak laneti (resource curse) teorisi”, Uluslararası Politika Akademisi, 24 Ağustos 2017, [https://politikaakademisi.org.2017/08/24- \(UPA\) – KAYNAK- LANETİ -\(RESOURCE CURSE\) TEORİSİ](https://politikaakademisi.org.2017/08/24- (UPA) – KAYNAK- LANETİ -(RESOURCE CURSE) TEORİSİ). 25.04.2024.

<http://openoil.net/wp/wp-content/uploads/2011/12/Chapter-2-reading-material.pdf>.